

Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları

“Hint Alt Kıtası, Mısır ve Türkiye’de

Hadis Tartışmaları”,

İbrahim Hatiboğlu,

İstanbul: Hadisevi, 2004, 414 sayfa

Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları, yazarın MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Anabilim Dalında hazırladığı *İslâm’da Yenilenme Düşüncesi Açısından Modernistlerin Sünnet Anlayışı* adlı doktora tezinin her ikisine de bazı bölümler eklendikten ve tez formatından kitap formatına dönüştürüldükten sonra iki kitap halinde neşredilen eserlerin ikincisidir. Tezin bir kısmı *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni* adıyla yayımlanmış olup (İstanbul: Hadisevi 2004), tanıtmakta olduğumuz ikinci kısmı ise Hint Alt Kıtası, Mısır ve Türkiye bağlamında *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları* başlığı ile neşredilmiştir.

İslâm modernizmi tartışmaları Türkiye’de özellikle Fazlurrahman’ın vefatıyla (ö. 1988) birlikte hız kazanmış olup, tanıtımını yapmakta olduğumuz çalışmanın hazırlanışı tartışmaların en sıcak olduğu bir döneme tesadüf etmektedir. Burada tanıtımını yapacağımız *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları* adıyla yayımlanan eser; konunun sınırlarının, yönteminin, kaynaklarının ve terimlerinin belirtildiği Giriş kısmından sonra altı bölümden oluşmaktadır. Sonuç kısmında ise yazarın genel anlamda konuya yaklaşımını özetlediği Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerinin Eleştirisi ana başlığı ve bunun altında da yedi alt başlık bulunmaktadır.

Yazar bu çalışmasında bilhassa son birkaç yüzyıldır İslâm âlemi üzerinde fikrî ve amelî plânda peyderpey uygulamaya koyulan bazı akımların Müslüman âlim ve düşünürler üzerindeki etkilerini, sünnet ve hadisin bu çalışmalardan ne ölçüde etkilendiğini ilmi bir üslûpla ele almış, çağdaş dönemdeki pek çok tartışmanın fikrî arka plânını ve tarihî izdüşümlerini de tespit etmiştir. Mu‘tezilî düşünce ile bazı ulemânın fikirleri arasındaki paralelliklere dikkat çekilerek sünnetin ve hadisin nasıl değer kaybına uğra(tıl)dığı bu düşünürlerin kendi eserlerinden istifade edilerek serdedilmiştir.

Eserin birinci bölümünde “Mu‘tezile ve Sünnet” başlığı altında Mu‘tezile âlimlerinin hadisten ne anladıkları ve özellikle Ehl-i hadîs’e bakışları anlatılır.

maktadır. Mütevâtir haberi açıkça reddetmeyen, ancak bazı âlimlerinin âhâd haberleri tamamen reddederken bazılarının kabul ettiği Mu‘tezilenin içinde bile bir fikir birliğinin olmadığı, bu yönüyle bile günümüz modernistleriyle benzerlikleri olduğu ifade edilmektedir.

Yine çalışmada, klasik dönemle çağdaşçı yaklaşımının irtibatını kurma bağlamında Mu‘tezile ile kurulan bu irtibat yanında, günümüz Batı düşüncesiyle de sünnet tartışmalarının irtibatı kurulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede “Şarkiyatçılar ve Sünnet” başlığının içinde ise Goldziher, Lammens, Margoliouth, Schacht, Gibb, Sprenger, Muir, Dozy, Hurgronje, Wensinck, Guillaume gibi şarkiyatçıların sünnetin bağlayıcılığı, sözlü rivayetin güvenilirliği ve senet tenkidi gibi konulardaki yaklaşımlarının genel çerçevesi çizilerek bir ön bilgi verilmektedir. Bu kısmın sonunda Batılı araştırmacıların “muhafazakâr İslamcılığa karşı modernist İslamcılığı, selefi İslâm anlayışına karşı geleneksel İslâmı, halkın İslâm anlayışına karşı idareci üst tabakayı ve zengin seçkinleri, İslâmî birliğe karşı etnik milliyetçiliği, yine muhafazakâr İslâm’a karşı tasavvufi İslâm’ı” devamlı sûrette desteklediklerine dikkat çekilmektedir.

Eserin “Çağdaşlaşmanın Teşekkül Döneminde Hint Alt Kıtasında Sünnet” adlı ikinci bölümünde ilk olarak “Yaygın Hadis Tenkidi Açısından Çağdaşlaşmanın Teşekkül Dönemi” başlığı altında; Hint Alt Kıtasına dinî amaçla giden ilk misyoner ve şarkiyatçıların Müslümanların zayıf noktalarını tespit etme, yerli âlimlerle görüş birliği/iş birliği, İngiliz Doğu Hint Şirketi’nin desteğiyle Ehl-i sünnet’e muhalif fikrî cereyanlara yardımda bulunma gibi konulara temas edilmektedir. Bu şekilde modernleşme tartışmalarının Batı düşüncesiyle başlangıçta ticari, zamanla da siyasi ve fikrî bir süreçten geçerek Doğu’da Müslümanlar arasında yaygınlaştığına dikkat çekilmiştir.

Yazarın ifade ettiğine göre, Hint Alt Kıtasında misyonerlerin çalışmalarının meyvelerini vermeye başladığı zamanlarda Osmanlı âlimleri arasında hadis tenkidi şeklinde bir tartışma zemini ve gündem oluşmamıştır. Bunda da Osmanlı’nın merkez teşkilatında ıslahatların daha çok idarî sahada yapılması ve fiilî istilânın bu bölgelerde gerçekleşmemiş olması etkili olmuştur. İkinci olarak ise “Çağdaşlaşmanın Teşekkül Döneminde Hint Alt Kıtasında Sünnet” başlığı altında Hadis İlimleri ve İstilahları, Hadis Tarihi ve Kaynakları, Sünnetin Bağlayıcılık Yönünden Değeri başlıklarıyla ilgili konular; Seyyid Ahmed Han, Çerağ Ali ve Emir Ali’nin fikirleri çerçevesinde değerlendirilmiş, Batılı misyonerlerin bu şahıslara etkileri tespit edilmiştir.

“Çağdaşlaşmanın Teşekkül Döneminde Mısır-Sudan’da Sünnet” başlıklı üçüncü bölümde mezkûr coğrafyadaki fikrî cereyanlar Cemâleddin Efgânî ve Muhammed Abduh’un fikirleri mihverinde izah edilmekte, bu iki ıslahatçı düşünürün Hadis İlimleri ve İstilahları, Hadis Tarihi ve Kaynakları, Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı hususlarındaki görüşleri ortaya konulmaktadır. Yazarın da tespit ettiği ve ilgili bölümde de görüleceği üzere, İslâm ülkelerindeki ısla-

hatçı düşüncenin öncülerinden olan Efgânî ve Abdüh zikri geçen konulara dair fikirlerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymamışlardır.

Yazara göre, Mısır-Sudan çağdaşlığı, mahiyet olarak diğer bölgelere göre daha kelâmî bir niteliğe sahiptir. Ayrıca, teşekkül dönemi modernistleri, zaman zaman Kur'an ve Sünnet'e dönme çağrılarını yaparlarken, ortaya attıkları fikirler ile naslar arasında bir çatışma gördüklerinde nasları te'vil etme yoluna gitmişlerdir. Çoğu kere onların Kur'an ve Hz. Peygamber'in yaşadığı İslâm'a dönmekten söz etmeleri, nasların bir anlamda akıl ve modern bilim ile test edilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca, Kur'an'ın aslına ve Hz. Peygamber'in sünnetine vurgu, aynı zamanda geleneksel düşünce biçiminin görmezlikten gelinmesi anlamını da ifade için kullanılan çok amaçlı bir yaklaşımdır.

Yine yazar tarafından hicrî II. yüzyıldan itibaren sünnete karşı muhâlif tutum sergileyen bir anlayışın var olduğu, özellikle Batılı araştırmacıların İslâm ile ilgilenmeye başlamasıyla, birkaç yüzyıl yaşadıkdan sonra tarihteki yerini alan benzer tartışmaların yeniden gündeme getirildiği ve Mu'tezilî geleneğin bıraktığı malzeme ile Batı araştırma usûllerinin birleştirilmesiyle hadise karşı ikinci bir tenkit hareketinin başlatılmış olduğu vurgulanmaktadır.

"Sistemleşme Dönemi Türk Çağdaşlığında Sünnet" adlı dördüncü bölümde Mehmet Akif Ersoy ve Musa Cârullah Bigiyef'in "Hadis İstihlaları Üzerine Mülâhazaları", "Hadis Tarihi ve Kaynakları" ile "Bağlayıcı Bir Delil Olarak Sünnet" konularındaki düşünce ve eserleri incelenmektedir.

"Sistemleşme Dönemi Mısır-Sudan Çağdaşlığında Sünnet" adlı beşinci bölümde ise sünnete karşı teşekkül dönemi modernistlerine nispeten daha ılımlı bir tavra sahip Reşid Rıza ve Ahmed Emin ile konuya farklı bir yaklaşım sergileyen ve yetmişli yılların ortalarında irtidat ettiği gerekçesiyle idam edilen Sudanlı Mahmud Muhammed Tâhâ'nın görüşleri üzerinde durulmaktadır.

Yazar, sistemleşme dönemi İslam çağdaşlığı hakkında yaptığı değerlendirmesinde; geçen bunca zamana rağmen modernist fikirlerin, çikış yerlerinde fazla varlık gösterememesine ve savunulan fikirlerin bazı akademik çevrelerle sınırlı kalmasına, dolayısıyla bu fikirlerin uygulanabilirliği ile ilgili ciddi şüphelerin ortaya çıktığına, sonucunda da fazla bir varlık göstermeden yeni bir bölgede tartışılmak üzere etkisini yitirdiğine işaret etmektedir. Ancak yazar, modernist düşüncenin sonradan görülmeye başlandığı ve gelişmelerin Hint-Pakistan ve Mısır'dan alınan etkilerle ortaya çıktığı bölgeler için bir söz söylemenin henüz erken olduğuna, bu tür yerlerdeki başarı ve başarısızlığın da daha çok ferdî gayretlere bağlı olduğuna dikkat çekmektedir.

"Sistemleşme Dönemi Hint Alt Kıtası Çağdaşlığında Sünnet" başlıklı altıncı bölüm çalışmanın en geniş ve güncel kısmını oluşturmaktadır. Burada, hadislerle ve sünnete dair çok detaylı bilgi vermeyen ve eleştirilerinde oldukça ılımlı ve kısmen değişken bir tavır gösteren Muhammed İkbâl; modernist

çizginin sünnete yaklaşımı konusundaki en aşırı ucunu temsil eden ve bu yönüyle bazen modernistlerce de eleştirilen Pervîz; genelde günümüz modernist düşüncesini, hadis ve sünneti metodik bir yaklaşımla, nispeten kapsamlı bir şekilde ele alan Fazlurrahman üzerinde durulmaktadır. Söz konusu düşünürlerin görüşleri "Hadis İstihlaları ve Tarihinin Gelişimi", "Hadis Tarihi ve Literatürünün Kaynaklık Değeri" ve "Evrensellik ve Tarihsellik Kısılcığında Sünnet" başlıkları altında anlatılmaktadır.

Yazara göre, Musa Cârullah ve Mehmet Akif'in tutumları bir yana bırakılırsa, çağdaş dönem modernistleri, sünnet karşısında oldukça şüpheli davranmış, nasların zahiri anlamını dışlayıcı, akli ve tarihselciliği esas alan bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Buna göre nasların izahı ve onlardan çıkarılacak hükümler, düşünürün genel İslâmî bilgisine ve ferdî yorumlarına bırakılmış olmaktadır. Bu yaklaşım da İslâm'ın ayırt edici özelliklerinin birer birer terk edilmesi ve Batı medeniyeti ile uyumlu bir toplumun yetişmesi sonucunu doğurmuştur.

Tezde ulaştığı sonuçları derli toplu ve anlaşılır bir biçimde sonuç bölümünde ortaya koyan Hatiboğlu, "Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerinin Eleştirisi" adını taşıyan bu kısımda, okuma ve anlama kolaylığı sağlaması düşüncesiyle konuyu yedi alt başlıkta özetlemeye çalışmıştır.

Okuyucular için, günümüz ilâhiyat çevrelerinin akademik fikri arka plânına da işaret eden bu çalışma özellikle, misyonerlerin, modernleşme çağrıları ve vasıtasıyla İslâm dünyası üzerinde ne derece etkili oldukları hakkında açık ve net bilgiler sunmaktadır. Bu yönüyle, sadece hadis konularıyla sınırlı olmayan, bütün ilâhiyat konularını ilgilendiren geniş bir alana dair fikirler vermektedir.

Tanıtmaya çalıştığımız bu kitabın layıkıyla anlaşılabilmesi için, yazar İbrahim Hatiboğlu'nun öncelikle tezinin ilk kısmını teşkil eden *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni* adlı kitabın okunması da isabetli olacaktır. Zira, kanaatimizce, özellikle modernizm ile ilgili pek çok kelime ve kavramın geniş biçimde açıklandığı *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni* adlı kitap sayesinde, modernizm ve modernleşme olgusunun bütün halinde algılanması mümkün hale gelecektir.

Bilal AKSOY

AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, ANKARA